

зумовлений процес, а як результат боротьби партій, осіб, як найскладніша низка подій, коли багато залежало від успіху, від своєчасної реакції конкретної особи на події. Добре, що хоч тепер в незалежній Україні, в яку вони завжди вірили і для якої невтомно працювали усе життя, увічнюються їх імена.

У період національних змагань політичні «вихованці» Одеси брали посильну участь у становленні суверенітету та самостійності своєї історичної Батьківщини. Загалом можна стверджувати, що постать кожного з громадських та політичних діячів потребує подальшого вивчення. Адже щодо С.Гутника нез'ясованими залишаються його походження, виховання, доля після завершення визвольних змагань, обставини, за якими вдалося обійняти посаду міністра тощо. Крім того, слід розглянути діяльність й інших одеситів, що не потрапили до цієї розвідки, – В.Голубовича, В.Чехівського, І.Липу та інших.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Болдирев О.В. Одеська громада 70-х років XIX ст. // Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму. – К., 1991; Зленко Г. Д. Лицарі досвітніх вогнів: Тридцять три портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 рр. – Одеса, 2004; Катренко А. Одеська громада 70-90-х років XIX ст. // Київська старовина. – 1998. – № 2; Лисенко О.В. «Просвіти» Наддніпрянської України у дожовтневий період. – К., 1990.; Ярещенко О.Т. Одеська «Просвіта»: історія, сучасність (історико-популярний нарис) – Одеса, 1998; 2. Мисечко А.І. Товариство «Українська Хата» в Одесі // Записки історичного факультету /Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 1998. – Вип.7. – С. 94-99; Мисечко А. І.Липа – лікар, патріот, письменник // Юг. – 1996. – 22 вересня; Шишко О.Г. До історії українського в Одесі: березень 1917 року // Записки історичного факультету /Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2003. – Вип.13. – С. 95-105; Малюта О. Одеська «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (перша чверть XX ст.) // Просвіта: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»). – Одеса: Друк, 2006. – С.53-57; Дружкова І. Міністри-просвітяни 1917-1921 рр. // Просвіта: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»). – Одеса, 2006. – С.57-69. Музичко О. Діяльність представників українського національного руху в неукраїнських громадських та наукових товариствах Одеси в другій половині XIX – на початку XX ст. // Просвіта: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»). – Одеса, 2006. – С.81-89; 3. Винцковський Т. Місцеві органи влади і управління Центральної ради в Херсонській губернії (березень 1917 – квітень 1918 рр.). – Дрогобич, 2002. – 169 с.; Винцковський Т. Діяльність місцевих органів влади УНР на Херсонщині навесні 1918 року // Записки історичного факультету /Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 1999. – Вип.8. – С. 154-159; Винцковський Т. Населення Півдня України в боротьбі за утвердження Української держави (лютий 1917 – січень 1918 р.) // Записки історичного факультету / Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 1997. – Вип.4. – С. 80-85; 4. Одесские новости. – 1905. – 25 листопада; 5. Летопись историко-филологического общества при Новороссийском университете – Т. 9. – 1910. – Протоколы; 6. Українське слово – 1917. – №8; 7. Українська Центральна Рада. – Т.1. – С.21; 8. Дружкова І. Міністри-просвітяни 1917-1921 рр. // Просвіта: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»). – Одеса, 2006. – С.57-69; 9. Шелухин С. Україна (Фрагменти) // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія. – Львів, 1996. – С. 566, 569, 571; 10. Українська Центральна Рада. – Т.1. – С.328, 432, 433; 11. Там само –Т.1. – С. 107, 137, 169, 359; 12. Там само –Т.1. – С.322, 339, 344; 13. Там само. –Т.1. – С.88; 14. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – С.492; 15. Опера СВУ – музика ГПУ. Спогади свідків. – Кам'янськ-Шахтинський, 1992. – С.11,12; Зленко Г. Д. Лицарі досвітніх вогнів: Тридцять три портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 рр. – Одеса, 2004; 16. Болдирев О. Одеська громада. – Одеса, 1994. – С.91; 17. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г. – Одесса, 1900. – С. 45, 48, 49, 50, 225; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1904 г. – Одесса, 1904. – С. 249, 250, 257, 267, 398, 518; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1905 г. – Одесса, 1905. – С. 259, 263, 265, 317, 350, 541; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1907 г. – Одесса, 1907. – С. 42, 214; 18. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1907 г. – Одесса, 1911. – С. 110; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1911 г. – Одесса, 1911. – С.214; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1913 г. – Одесса, 1913. – С. 283, 338; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1915. – Одесса, 1915. – С. 204; 19. Українська Центральна Рада. – Т.2. – С.274-279, 285, 289, 298-292, 310, 312, 317, 325; 20. Одеський листок – 1917. – 24 серпня; 21. Державний архів Одеської області. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1-2; 22. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1911 г. –С.211.; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1912. – Одесса, 1912. – С.227; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1915 г. – С.302; 23. Енциклопедія українознавства. – Т.2 – С.464; 24. Винниченко В. Відродження нації. – Т.3. – С.39; 25. Полонська-Василенко Н. Історія України у 2-х т. – К., 1993. – Т.2. – С.493; 26. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.135, 136; 27. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – С.495; 28. Винниченко В. Вказана праця. – Т.3. – С.50; 29. Зеньковський В. Пять месяцев у власти // http://www.kroyov.info/history/20/1910/zenkov_3.htm/.

О.О. Стадник

ОСВІТЯНИ ПОДІЛЛЯ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ КРАЮ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. XX СТ.

З переходом радянської влади до нової економічної політики було взято курс на відродження насамперед системи шкільної освіти, бо освічене населення швидше й переконливіше могло

збільшувати економіку держави. І це грандіозне завдання лягало передусім на плечі вчительських кадрів, яких було мало, бо на Вінниччині, як і в цілому в Україні, після завершення громадянської війни шкільна освіта перебувала у важкому стані.

Дослідженню проблем участі освітян Поділля в громадсько-політичному житті краю на початку 20-х рр. ХХ ст. присвячені праці Вініковецького С.Я., Денисовця П.М., Григорчука П.С., Воловика В.П. та інших, що розглядають важливі аспекти участі освітян Вінниччини в політичному, громадському та культурному житті краю в початковий період НЕПу. Однак ще недостатньо висвітлена участь освітян у налагодженні навчального процесу, створенні матеріально-технічної бази шкіл, хат-читалень, бібліотек, клубів та інших закладів освіти і культури. На даному етапі на базі нових архівних матеріалів є можливість більш глибоко дослідити цю проблему, висвітлити реальну картину відбудови і становлення культурно-освітнього життя на Поділлі та активну участь у цьому процесі освітян на початку 20-х років ХХ ст. [1]

Однією з найважливіших проблем шкільної освіти була слабка матеріальна база шкіл. Багато з них були зруйновані, занедбані й непридатні для навчання. Так у

протоколі з'їзду вчителів Тульчинської округи, який проходив в серпні 1921 р., було записано: «...значна кількість шкіл в окрузі в надзвичайно важких умовах, без вікон, без дверей, навіть деякі без стін, без дахів, без парт, в багатьох з них знищені книгарні, шкільне обладнання. Всі вони потребують ремонту». [2]

Колегія Губнаросвіти вживала рішучих заходів для того, щоб забезпечити нормальну роботу шкіл на місцях. Так на засіданні, що відбулося 28 квітня 1921 р., було доручено управлінню постачання негайно з'ясувати, яка кількість шкіл потребує ремонту, скільки потрібно палива та освітлення. Було прийнято рішення про організацію майстерні по пошиттю та ремонту одягу, взяття, щоб до осені вже розіслати речі за призначенням, а також про організацію столярної майстерні для виготовлення шкільних меблів й іншого інвентаря, необхідного для найшвидшого оснащення шкіл. [3]

21 січня 1922 року Раднарком УСРР видав декрет про забезпечення політпросвітницьких і навчально-виховних закладів приміщеннями. Він передбачав звільнення 50 % приміщень громадських закладів для потреб народної освіти. [4]

У свою чергу президія Подільського Губвиконкому ухвалила постанову про звільнення приватним особам колишніх шкільних приміщень. [5]

Разом із державними органами школі надавали допомогу трудящі, особливо на селі. Одним із проявів активності трудящих було проведення суботників, недільників, тижнів, місячників допомогти школі, завдяки чому вона була врятована від остаточного занепаду. Так Брацлавський округовий комітет повідомляв про організацію недільників допомоги школі, а також про створення господарсько-батьківських комітетів, які проводили відбудову шкільних приміщень. За допомогою цих заходів 90 % із 180 шкіл Брацлавщини було відбудовано 5.

28 лютого 1922 р. Раднарком УСРР оголосив постанову про всеукраїнський двотижневик допомоги школі з 1 по 15 березня 1922 року. За час двотижневика було відремонтовано велику кількість шкіл, зібрано взуття і одяг для учнів, заготовлено чимало палива і продовольства. Так лише у Вінницькій окрузі було зібрано 11 000 пудів продуктів, у Ямпільській – 60000. [6]

Завдяки зусиллям держави і народу у восьми округах Вінниччини на середину 1922 року вже працювало 1002 школи, де навчалось 126630 учнів і викладало 4208 вчителів. [7]

Обраний курс держави на збільшення кількісних показників в шкільній освіті шляхом різнобічних заходів призвів до масового зростання шкільних закладів у 1921-22 роках. Так в Ольгопільській окрузі на 1921 рік працювало 153 школи. Учні у цих школах навчались на початку року 13869, а до кінця року ця кількість становила вже 16883 чоловік. Але це не означало повного охоплення школою всіх дітей шкільного віку, відсоток тих, хто відвідував школу, становив лише 30, а 70 відсотків дітей залишилися поза школою [8].

Багато шкіл не мали змоги нормально функціонувати через відсутність стабільного фінансування. Місцеві бюджети виділяли надзвичайно мало коштів на справу народної освіти, а тому більшість шкіл були на селянському колективному утриманні, або, як це називали в той час, існували завдяки самообкладанню селян. Тому не дивно, що школи на Вінниччині ледь животіли. Так обстеження трудових шкіл у Могилів-Подільській окрузі на початку 19231-1922 навчального року показало, що найхарактернішими рисами шкіл були погані санітарні умови – відсутність води, каналізації, погане освітлення, бруд, малозабезпеченість навчальним приладдям, підручниками [9].

Дійсно, проблема з підручниками для школи на Поділлі була дуже гострою. Наприклад, в 1921 – 1922 навчальному році на 2433 трудові школи, в яких навчалося 155852 учні, припадало лише 15000 підручників. А звіти керівників народної освіти Ольгопільської округи повідомляють, що забезпечення шкіл підручниками становить лише 5 % - 1 підручник на 20, а то і більше учнів [10].

Звичайно держава не могла надати безкоштовні підручники для школи, встановлювалися лише пільги для дітей селян, робітників, батраків.

Низька забезпеченість шкіл підручниками впливала на якість знань учнів. Голова шкільної ради Комісаріатської трудової школи Могилів-Подільської округи з цього приводу писав: «Ходить учень як слід, працює, здається, ретельно, а коли спитаєш його, то він нічого не знає, не вмє читати, бо в нього немає книжки. На цілу групу в 35 – 40 учнів 6 – 7 читанок і то різноманітних. Радили їм купити, кажуть, що не мають за що, а інші ще й додають, що вони мали надію все отримати від школи: одяг, харч, книги» [11]

1921 – 1922 роки були найтяжчими для школи. Труднощі загострювалися ще й голодом, тому й не дивно, що населення мало великі сподівання на школу, яка не лише мала давати знання, але й рятувати дітей від голоду.

Особливо важко стало з приходом зими, коли почалися морози. Ось як про це пише голова шкільної ради Комісаріатської трудової школи Могилів-Подільської округи: «... Навіть самі старанні, самі зацікавлені школярі стали все рідше й рідше відвідувати школу. В учительській кімнаті лише +20 С, у класах +3,40 С.» [12].

Багато шкіл у цей час закривалося через відсутність палива. Так Юзвинська робітничка рада Вінницької округи повідомляла, що на 10 лютого 1922 року половина шкіл волості закрилась через відсутність палива, така доля чекає й інші регіони [13]. Таке становище мало місце і в інших місцевостях Вінниччини.

У таких складних економічних і побутових умовах доводилось самовіддано працювати вчителю. Ось що писав з цього приводу вчитель з Літинщини до журналу «Радянська освіта»: «Суворі, голодні роки 21-й, 22-й. Знесилене й зневірене вчительство, не сподіваючись вже ні на яку допомогу, почасти почало розлітатися на «тепліші» місця, решта, кріпше зв'язана з селом, намагалася всіма силами знайти в селі матеріальний ґрунт: обсіяти шматок землі, засадити город –далась - бо взнаки й голодна минула зима й жебрацтво. Кожен день кусень хліба був гіркий і викликав неприємні спомини. А все-таки працювали: і ноги терпнуть від холоду, і чути млість від порожнього шлунку, а зайдеш в клас, побачиш веселу, гомінку громадку хлопчиків і дівчаток, - забудеш про все ...» [14]. І так було в кожному селі на Поділлі. Це яскравий приклад самовідданості, мужності, любові до своєї праці. Переборюючи труднощі, переступаючи через власні страждання, освітяни несли дітям знання і силу, віру в майбутнє, яке буде кращим, світлішим, достойнішим.

Важко було вчителям в ті роки і через те, що майже вся культурно-освітня робота в школі і поза нею покладалася на вчителя, який одночасно був і ліквідатором неписьменності і організатором активності населення, і юрисконсульт, і викладачем.

Проблема була і в нестачі кадрів для школи. Так органи народної освіти Ольгопільської округи повідомляли: «Нерідко можна зустріти школу, де до штату потрібно 4 вчителі, а працює лише 1-2. На одного вчителя припадає від 20 до 40 учнів... В окрузі існує лише одна педшкола, яка щорічно випускає 20 – 25 учнів, половина з яких вступає до вищих навчальних закладів, і лише 10 з них йде працювати до сільської школи, тоді як потрібно 50 – 60 вчителів» [15].

Однак, незважаючи на відданість вчителів своїй праці, радянська влада намагалася позбутися тих працівників освіти, які не відповідали її вимогам з ідеологічної точки зору. І хоча шкільні вчителі були досить перевантажені, а їх кількість була недостатньою, органи народної освіти звільняли з роботи тих, які були «малосвідомими і малопідготовленими» в політичному плані.

Отже, в таких складних умовах доводилось працювати освітянам краю на початку 20-х років, в початковий період НЕПу, ці труднощі загострювалися ще й тим, що в цей період відбувався процес становлення Союзу РСР, як держави, єдиної комуністичної ідеології, що підпорядковувало освіту практиці будівництва тоталітарно-бюрократичного соціалізму, що мало негативний вплив на розвиток духовності українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вініковецький С.Я. Поділля в період відбудови народного господарства (1921- 1925 рр.). – К., 1972; Денисовець П.М. Соціально-економічне становище сільського господарства Поділля в перші роки НЕПу. //Тези доповідей Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1987; Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.). – Вінниця, 2001; Вініковецький С.Я., Воловик В.П.

З історії культурного життя на Поділлі 1921-1925 років. //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. // - 2001; 2 - 6, 9 - 14. ДАВО. - Ф.Р-1139. - Оп.1. - Спр. 42. - Арк. 48; Ф.Р -254. Оп.1. - Спр. 33. - Арк. 71. - Спр. 2. - Арк. 10. - Арк. 78; Ф.Р. - 925. - Оп. 2. - Спр. 1149. - Арк. 33; Ф.Р - 254. - Оп. 1. - Спр. 166. - Арк. 12. - Арк. 354. - Спр. 166. Арк. 7. - Спр. 742. - Арк. 120. - Арк. 121. - Спр. 2. - Арк. 22. - Спр. 166. - Арк. 7. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні /1921-1933 рр./ - К., 1965. - С. 37.; 8.Социалистическое строительство на Винниччине. Документы и материалы /1921 - 1941 гг./ - Одесса, 1987. - С. 27; 15. Радянська освіта. - 1924. - № 1-2. - С. 125-126.

С.О. Наумов

ВИКЛАДАТСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ХАРКОВА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.)

Революція 1917 року викликала глибокі зміни в суспільному житті, активізувала всі верстви населення. Це стосувалося й інтелектуальної еліти країни – вузівської інтелігенції, яка до того в основній своїй масі залишалась одним із найбільш консервативних і політично інактивних соціальних прошарків. Тим часом її громадянська позиція й суспільна поведінка могли істотно вплинути на формування й обґрунтування нового політичного курсу, визначення стратегії розвитку держави.

У сучасній вітчизняній історіографії проблема суспільної ролі вузівської інтелігенції розв'язується переважно через характеристику її участі в національно-визвольному русі, загальноросійських і національних політичних партіях та організаціях, а також на рівні окремих регіонів, навчальних закладів та персоналій [1-5]. У даному повідомленні зроблена спроба поєднати ці підходи, щоб на прикладі такого великого вузівського центру, як Харків, по можливості цілісно охарактеризувати ставлення професури до революційних подій та політичних режимів у переломному 1917 році.

Слід зазначити, що політичні уподобання викладачів харківських ВНЗ значною мірою склалися ще в умовах царського режиму, проте це стосується лише невеликої частини викладацького корпусу [див.: 6-8]. В умовах революції до політичних подій було втягнуто не лише істотно більшу кількість співробітників, а й вузівські колективи в цілому, яким довелося визначати, причому публічно, своє ставлення до поведінки влади та її трансформацій.

Безпосередніх свідчень про реакцію викладачів харківських ВНЗ на Лютневу революцію виявити не вдалося. Проте її можна з високою мірою ймовірності змодельовати, з огляду на політичну симпатію та партійну належність професури. Більша, „обивательська» її частина, яка почувалася достатньо комфортно в умовах самодержавства й залишалася політично індиферентною та помірно лояльною щодо нього, очевидно, сприйняла революцію передусім як небачене явище з важко прогнозованими наслідками й перспективами, як початок кардинальних суспільних змін, котрі неминуче мали негативно позначитися на спокої, стабільності, матеріальному добробуті. Відповідно перша реакція була напружено-вичікувальною. У подальшому ця група стала основним резервом симпатиків та активістів різних партійно-політичних угруповань. Представники монархічної течії, яка напередодні 1917 р. була впливовою у вузівському середовищі, внаслідок миттєвого й безвідпорного розвалу царського режиму в перші революційні дні не виявили ознак активності. Тож найбільш помітними, ініціативними й діяльними в той час були прибічники лівих (їх було небагато) і особливо ліберальних партій.

Саме викладачі Харківського університету, технологічного, комерційного та Ново-Олександрійського сільськогосподарського (евакуйованого до Харкова в роки Першої світової війни) інститутів були інтелектуальним осередком регіональних структур провідної тоді Партії народної свободи (ПНС). О.М.Анциферов, О.В.Маклецов, М.М.Соболев належали до керівництва губерньського й міського комітетів, членами яких були також В.Ф.Левитський, В.Ф.Тимофеев, Л.Я.Таубер. О.М.Анциферов головував на обласному з'їзді кадетів (липень 1917 р.) і разом з О.В.Маклецовим і М.М.Соболевим був обраний до обласного комітету партії. Вони, а також Л.Я.Таубер були рекомендовані до кооптації в ЦК ПНС [9, 29 черв. – 8 серп.]. О.В.Маклецов редагував газету міського й обласного комітетів ПНС «Народная свобода». Проф. М.М.Пакуль у жовтні 1917 р. став редактором газети «Народное дело» – офіційного видання губерньського земства, яка перебувала під впливом російських есерів.

Першочерговим завданням демократичних сил було формування нової політичної системи. Д.І.Багалій, тодішній міський голова, виступив з проектом демократизації Харківської думи шляхом залучення до її роботи представників громадських організацій та проведення чергових виборів на